

їх до міст. Непоодинокими були і випадки переслідування єврейського населення на релігійному ґрунті. Для прикладу наведемо дані по містечку Буки Уманського повіту. За переписом 1897 року з 3 923 його жителів 2 298 були євреями. Місцева синагога в Буках існувала більше 200 років, а дві молитовні школи - більше 100 років. А в 1893 році єврейському населенню було заборонено молитися в цих школах з огляду на те, що вони знаходяться на меншій, ніж вказано законом відстані від православної церкви²¹.

Зазначені територіальні обмеження (існування "смуги осілості"), релігійні утиски та приниження, а також заборона у виборі професії та участі в самоврядуванні (втручання в кагальну організацію, а в 1844 році і офіційне її скасування), обов'язкова військова повинність, високі податки, величезна штучно створена скупченість єврейського населення та погроми призвели до значної зарубіжної еміграції євреїв у кінці XIX - на початку XX століття. На 1900 рік населення Уманського повіту - в цілому збільшилось на 2 011 чол. (в порівнянні з даними перепису 1897 року). В 210 населених пунктах мешкало 322 755 жителів²², але в багатьох поселеннях євреїв вже не значилося. Таким чином, у XIX столітті євреї склали значну частину населення Уманського повіту, а на кінець століття в місті Умані їх питома вага сягала 57 % міських мешканців. Динаміку зростання кількості єврейського населення, хоч би фрагментарно, ілюструють такі дані:

	Дані на 1801 рік	Дані на 1847 рік	Дані, опубліковані у 1884 році	Дані 1897 року
Уманський повіт	5 175	8 769	31 471	37 641
В т. ч. місто Умань	1 895	4 333	17651	17 709

Однак систему освіти, мову, самоуправління, - прихильність традиціям і общинним авторитетам, самотній уклад життя євреїв обмежував та нищив російський царат. Впродовж XIX століття царський уряд видав низку законодавчих актів, результатом запровадження яких було зменшення єврейського населення краю, в т. ч. і Уманщини. На кінець XIX ст. політика царату щодо євреїв формувалася досить відверто: або асиміляція і підкорення загальнодержавній меті Росії, або еміграція.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Хонігсман Я.С., Найман О.Я. Євреї України: короткий нарис історії. - К., 1993. - С. 125; 2. Жительство и передвижение евреев по русскому законодательству // Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. - Т. 7. - С. 591; 3. Mahler R. Zydsi w dawnej Polsce w swietle lizsb. Przeszosc demograficzna Polski. - Warszawa, 1967. - S. 159; 4. Журнал Министерства внутренних дел. - 1837. - Ч. 21. - № 8. - Табл. 25; 5. Там само. - 1861. - Ч. 49. - № 8. С. 224; 6. Киевская губерния // Еврейская энциклопедия... - Т. 9. - С. 510; 7. Умань // Еврейская энциклопедия... - Т. 15. - С. 110; 8. Там само. - С. 110-111; 9. Еврейская энциклопедия... Т. 9. - С. 510; 10. Краткая еврейская энциклопедия. - Иерусалим, 1988. - Т. 4. - С. 17-21; 11. Еврейское население и землевладение в Юго-Западных губерниях Европейской России, входящих в черту еврейской оседлости // Статистический временник Российской империи. Серия III. Вып. 2. - Спб., 1884. - С. 21; 12. Там само. - С. 70; 13. Еврейская энциклопедия... - Т. 9. - С. 512; 14. Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным Советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. - Ч. III. - Спб., 1852. - С. 416; 15. Там само. - С. 432; 16. Державний архів Черкаської області (ДАЧО). - Ф. 833. - Оп. 1. - Спр. 183. - Арк. 79; 17. Там само. - Арк. 48; 18. Коробочный сбор // Еврейская энциклопедия... - Т. 9. - С. 760; 19. ДАЧО. - Ф. 833. - Оп. 1. - Спр. 260. - Арк. 60-63; 20. Там само. - Арк. 74; 21. Еврейская энциклопедия... - Т. V. - С. 78; 22. Алфавитный указатель населенных пунктов, вошедших в настоящий список. Уманский уезд. - Т. 2. - Б. м., 1900. - С. 1549-1674.

М.Г. Вороліс

ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНІ ШКОЛИ НА ПОДІЛЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Складовою частиною внутрішньої політики, одним із головних важелів ідеологічного забезпечення існування самодержавства царський уряд вважав систему освіти. За визнанням

міністра народної освіти Д.Толстого, кінцевою метою освіти іногородців у Російській імперії було їх обрусіння і злиття з російським народом. Розуміючи це, прогресивні діячі науково-педагогічної думки наполегливо домогалися відродження національної школи на Україні.

Прагнучи поліпшити систему освіти в Україні, відомий громадсько-політичний діяч М. Драгоманов наголошував, що навчання в школах повинно проходити „по-малоросійські”. Він зокрема зазначав, що „освіта народу повинна йти за допомогою народної словесності, в якій відображається побут народу і його характер з усіма достоїнствами і недоліками”¹. Великого значення відомий вчений і педагог надавав вивченню історико-педагогічного минулого народу, оскільки без знання рідної історії, мови, науки не може розвиватися соціально-політична думка держави, її національна культура, наука, освіта.

Розглядаючи розвиток освіти на Поділлі в XIX ст., можна зазначити, що це був процес неоднозначний і багатогранний. В першу чергу він залежав від багатьох чинників: політичних, соціальних та історичних.

Починаючи з другої половини XIX ст., кількість церковнопарафіяльних шкіл значно збільшилась у Подільській губернії. Станом на грудень 1861 р. в губернії налічувалось 1241 школа при парафіях, в яких навчалось 18822 хлопчики та 4281 дівчинка².

Із циркуляру земського відділення Міністерства внутрішніх справ від 13 червня 1863 р., підписаного Міністром внутрішніх справ Валувевим, видно, що в Подільському краї станом на лютий 1863 р. діяли уже 1315 школи, відкриті при парафіяльних церквах, де навчалось 25619 хлопчиків і 6005 дівчат³.

В усіх парафіяльних школах вивчали Закон Божий, російське і слов'янське письмо, іноді абетку і арифметику, чистописання, церковний спів, священну історію, практикувалося читання катехізису⁴.

Освітня політика уряду царської Росії в першу чергу здійснювалась в інтересах панівних класів. Однак, зважаючи на потреби господарства в освічених працівниках, на вимоги прогресивних кіл суспільства щодо розширення освіти народних мас, уряд був змушений проводити відповідні реформи.

Передова революційно-демократична молодь почала організовувати школи для селян, робітників і ремісників. Вони працювали в недільні та святкові дні, через що називалися недільними.

Передові освічені люди готували для них навчальну літературу, зокрема Т. Шевченко склав: „Буквар южнорускій”. У багатьох із цих шкіл навчання велося за розширеною програмою з гуманітарних і природничих дисциплін, деякі проводили навчання українською мовою.

У 1864 р. царський уряд здійснив реформу народної освіти. Згідно з нею всі типи початкових шкіл, які існували раніше, оголошувалися загальностановими й дістали назву початкових народних училищ. Вони почали працювати за єдиним планом і програмою. Тут дітям надавали елементарні знання. Керівництво училищами зосереджувалося у новостворених повітових і губернських училищних радах, а контроль за ними у межах кожної губернії стали здійснювати попечителі народних училищ.

Починаючи з 1883 р., була розширена програма церковнопарафіяльних шкіл. Розпочато вивчення географії, арифметики, російської історії⁵.

Враховуючи те, що освіта в Подільській губернії протягом другої половини XIX ст. розвивалася в умовах майже відсутності середніх і вищих навчальних закладів, діяльність церковнопарафіяльних шкіл відігравала на той час особливу роль, насамперед в напрямку ліквідації масової неписьменності серед простого люду. За період своєї діяльності церковнопарафіяльні школи набули певного досвіду в організації навчально-виховного процесу.

Духовенством, яке опікувало церковнопарафіяльні школи, було визначено основну мету їхньої діяльності, розроблено ряд практично-методичних порад, які стосувалися навчально-виховного процесу. На думку духовенства, основна мета виховання у

церковнопарафіяльних школах повинна бути спрямована на те, щоб усі діти в майбутньому були хорошими християнами, громадянами, хорошими чоловіками і жінками, добрими батьками своїх дітей.

Головне завдання школи полягало в тому, щоб виховати в учнів любов до Бога, до ближнього, ширість, повагу до батьків, любов до праці. Зрозуміло, що на той час церковнопарафіяльна школа не могла на належному рівні розв'язати освітню проблему у Подільській губернії. Так на 1891 рік на Поділлі існувало всього 460 церковнопарафіяльних шкіл та 728 шкіл грамоти⁶. Одночасно тут існувало три гімназії, одне реальне училище, одна жіноча гімназія, одна духовна семінарія, шість духовних училищ, три сільські двокласні училища, сім міських однокласних приходських училищ, три єврейські училища, 241 сільське однокласне училище⁷. Загальна кількість учнів у перерахованих вище навчальних закладах губернії у звітному році сягнула 70392 осіб (в тому числі учнів чоловічої статі 60728 і жіночої статі 9664) з них 40882 хлопчики і 4832 дівчинки навчались у церковнопарафіяльних і школах грамоти⁸.

Якщо в цілому співвіднести число учнів до кількості населення в Подільській губернії на 1891 рік, то один учень припадав на 37,8 людини від загальної кількості жителів губернії. В тому числі учнів-хлопчиків до населення чоловічої статі було 1:21,8 і дівчаток до жіночого населення 1:138,5¹⁰.

Таким чином, можна зробити висновок, що наприкінці XIX ст. грамотність населення залишалась низькою. В кінці XIX століття освічені подільці становили всього 15,53% (чол. 23,83%, жінки - 7,25%). Доступ до освіти мали передусім найбільш забезпечені мешканці. Кількість освічених становила: серед дворян і чиновників - 66,77%; служителів культури - 72,0%; міських станів - трохи більше 30,0%; сільських станів - 10,98%.

Основною освітою, яку здобували подільці, була початкова. На кінець XIX ст. її отримали 96,0% від усіх освічених¹¹.

Незважаючи на те, що значна частина духовних навчальних закладів знаходилась під впливом різних релігійних течій, всі вони тією чи іншою мірою сприяли поширенню освіти на Поділлі і утвердженню християнських цінностей серед населення. Але найбільшою заслугою духовенства було те, що своєю діяльністю воно заклало основи для становлення і розвитку релігійно-моральної педагогіки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Драгоманов М.П. Педагогическое значение малорусского языка//Санкт-Петербургские ведомости. СПб. - 1866. - 8(20) апреля; 2. Кам'янець-Подільський міський державний архів (КПМДА). - Ф.315. - Оп. 1. - Спр. 4760. - Арк. 1-2; 3. Там само. - Ф. 288. - Оп. 1. Спр. 3667. - Арк. 129, 130; 4. Там само. - Арк. 46-51; 5. Подгурецкий И. Церковно-приходская школа в Подольи в прежнее и настоящее время (заметки учителя) // Подольские епархиальные ведомости. - 1894. - № 8. - С. 172; 6. Обзор Подольской губернии за 1891 г., К., 1892 - С. 125-137; 7. Там само. - С. 125; 8. Там само. С. 126; 9. Там само. Статистическая ведомость, - С. 127; 10. Там само. - С. 127; И. Малий В.В. Етносоціальні процеси на Поділлі 1861-1814 рр.: / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. - Чернівці. 1997. - С. - 18.

/ І. П. Мельничук

ФОНДИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОУПРАВЛІННЯ НА ПОДІЛЛІ У XIX ст.

Історія самоврядування на Поділлі і зокрема на Вінниччині ще не стала предметом детального вивчення істориків та краєзнавців. Саме цим обумовлена актуальність даної проблеми. В той же час з цієї теми у ДАВО зберігається сьогодні приблизно понад 200 фондів дореволюційного періоду, які нараховують більше 25 тисяч справ.¹

Спробуємо охарактеризувати деякі фонди і документи. Найважливішими, на наш погляд, є фонди органів станового, земського і міського самоуправління. Зокрема це 5 фондів